

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 17.

1858

Ա. ՀԱՏՈՐ

ԱՆԻՐԱՌԻԹԵԱՆ ՊԱՏԻՓԸ

Քրիտանական կղզեաց ամենէն տխուր եւ անախորժ ամիսը Հոկտեմբեր ամիսն է. աս ժամանակս կը սկսին ամէն կողմ՝ թանձր մեգ ու մառախուղ պատել, ցուրտ ու խոնաւ օրեր զերար կը յաջորդեն. ցօղակերպ անձրեւ մը կծու հոգի հետ ընկերացած՝ աներէ դուրս գտնուող անձանց մեծ նեղութիւն կը պատճառէ եւ մատաղ ու տկար կազմութիւն ունեցողներուն առողջութեան դարանակալ կ'ըլլայ: Այսպիսի տխուր եւ անձրեւային օր մը Մենչեսդրի փողոցներուն քանի մը տոբոյն անցաւորաց մէջ աղնուական դէմքով երիտասարդ մը դէպ ի Գանոն փողոցը կը յառաջանար: Պատանին շատ վտիտ ու տկար էր. իր գեղնած երեսն եւ ապակեց նման փայլող աչուրները տեսնողը յայտնի կ'իմանար թէ խեղճը ծիւրական ախտէ բռնուած է:

Այլքարտ Լաւրենս — այսպէս կը կոչուէր հիւանդ պատանին — իր կենաց տասնութեցերորդ տարիէն սկսեալ իր պրի մօրն եւ տասնամեայ քրօնը մի միայն օգնականն եւ պաշտպանն էր: Աղքատութիւնն իր մատաղ հասակէն զինքն ընկճած, եւ իր կրած խիստ աշխատութիւնն, անդադար գրասեղանի առջեւ գրելու եւ օրինակելու զբաղելն, իր բնութեամբ տկար կազմածն աւելի եւս տկարացուցած եւ ան ողորմելի վիճակը հասուցած էին: Իր տիրոջը գրասենեակը Գանոն ըսուած նեղ փողոցին մէջ կը գտնուէր, ուր արեւն իր ճառագայթները շատ քիչ անգամ կ'արձակէր, իբրեւ թէ կ'ամրջնար անոր բնակչաց անարգ արծաթասիրութիւնը տեսնելու. միայն կէսօրներն անոր ծիսոտած տներուն յարկերուն մէջէն քիչ մը ժամանակ ներս կը նայէր:

Կրինտեմի վաճառականութեան տունն՝ ուր Ռիքարտ ստորին գրագրի պաշտօնը կը վարէր, Մենչեսդրի ամենէն հին եւ հարուստ տներէն մէկն էր. իր ստորագրութիւնները դրամասեղանին եւ ակմանոցներու մէջ թղթադրամի պէս կ'ընդունուէին, թէպէտ եւ մէկ կողմանէ ալ ժողովրդեան մէջ կը խօսուէր թէ աս տան գործողութիւններուն մէջ շատ անիրաւութիւններ կ'ըլլան: Վաճառականութեան բուն տէրն ու գլուխը ճիւղերդ Կրինտեմ, վաթսնամեայ ամուրի ծեր մըն էր. իր արտաքոյ կարգի ազահուութիւնն եւ ընչասիրութիւնը թող չէր տուած որ ընտանեաց տէր ըլլայ եւ իր ստակին մէկ մասն անոր պիտոյիցը գործածէ: Իր ընկերն ու բաժանակիցը Սմալ ասոր հակառակ մեծ ընտանիք ունէր — երեք որդի եւ երեք դուստր — զորոնք առուտուրին շահէն իրեն ինկած փոքր մասովն՝ հազիւ կրնար կերակրել, որովհետեւ ինքը դրամագլուխ դրած չըլլալով՝ պղտիկ մասով մը պէտք էր շատանալ: Սակայն աս մարդս ամէն տեսակ մոլութիւններն իր մօրը կաթին հետ ծծած կ'երեւար. աղքատութեան մէջ ծնած եւ Կրինտեմէն իր ծառայութեան մէջ առնուած, կամաց կամաց յառաջ գնաց եւ մինչեւ իր տիրոջը բաժանակից եղաւ. բայց ասով գոհ չէր, այլ կ'ուզէր իր տիրոջը բոլոր ստացուածքը կերպով մը ձեռք ձգել: Գրեթէ առուտուրի գործողութիւնները բոլորովին իր ձեռքն էին. Կրինտեմ միշտ իր առանձին սենեկին մէջ կը կենար եւ միայն շատ երեւելի գործքերն անձամբ կը կատարէր: Սմալէն ետքը գրասենեկին մէջ երկրորդ կարգը կը բռնէր Կրիտի հաշուեկալն՝ ինք զինքը բոլորովին արբեցութեան տուած մարդ մը, որ իր մանկութենէն ի վեր Կրինտեմին քով կը գործէր եւ արտաքոյ կարգի ընթացք մ'ունէր. ուղած ժամանակը գրասենեակ կու գար, երբ որ կ'ուզէր կ'երթար, ինչ որ կ'ուզէր կ'ընէր. Սմալ շատ անգամ իր մեծին կ'ըսէր թէ աս անօգուտ գինեմոյն՝ որ իր անուան մեծ նախատինք կը բերէ, քովէն հանէ, բայց իր խօսքերն ամենեւին աղբեցութիւն չէին ընէր: Յայտնի կ'երեւար թէ ճիւղերդ մասնաւոր շահ մ'ունէր աս մոլի հաշուեկալն իր քովը պահելու: Թէ արդեօք ասոր պատճառը սէրն էր թէ երկելը, մեր պատմութեան ընթացքին մէջ պիտ'որ տեսնենք:

Վրասներենին միւս չորս սպասաւորներն էին Սմալին երեք որդիքն, երեք անկիրթ եւ իրենց հօրը նման մոլի երիտասարդներ, եւ Ռիքարտ Լաւրենս որուն ինչ պաշտօն ունենալն արդէն գիտենք: Աս եօթն անձէն զատ նաեւ Վրինտեմին քեռորդին եւ համարեալ ժառանգը, Հենրիկ Պրահեմ պատանին վաճառականութեան գործակից էր, բայց գրեթէ անուամբ միայն, վասն զի իրօք քիչ անգամ գործք մը կը կատարէր:

Վրասներենակին մէջ ամէն մարդ իր սեղանին առջեւը նստած՝ լռութեամբ իր գործքին կը զբաղէր երբ որ Ռիքարտ անձրեւէն բոլորովին թրջած՝ ու ցրտէն դողալով դռնէն ներս մտաւ:

— Հաս ուշ մնացիր, ըսաւ իրեն Սմալ տհա՜նութեան ձեւով մը:

— Տէր, պատասխանեց պատանին մեղմունքով, ձեր ուղած անձինքը դեռ իրենց գրասենեակն եկած չէին. հարկ եղաւ երկայն ժամանակ անոնց սպասել. ահաւասիկ տոմսակներն ու փոխանակագիրներն: Աս ըսելով ծոցէն կապոց մը թուղթ հանեց Սմալին տուաւ եւ կ'ուզէր իր գրասենեակին առջեւն անցնիլ եւ սովորական գործքերուն զբաղիլ: Բայց Սմալ նշանով մը զինքը կեցուց եւ Հատ կը ցաւիմ որ ըսաւ, ստիպուած եմ զքեզ այսպիսի օդին անգամ մ'ալ դուրս խրկել. ուրիշ գործք մ'ալ կայ կատարելու զոր առտուանց ձեզի ըսելու մոռցայ. իրը շատ կարեւոր է եւ հարկ է այսօր լինցնել:

— Պատրաստ եմ երթալ, պատասխանեց դարձեալ պատանին:

— Եղու դուն իմ տեղս նստէ, ես կ'երթամ, ըսաւ ծեր հաշուեկալն իր աթոռէն վեր ցատքերով:

— Վեռ ձեր հաշիւներն օրինակած չէք, պոռաց Սմալ:

— Օ, անոնք Ռիքարտ ալ կրնայ օրինակել:

— Բայց ես չեմ ուզեր:

— Կ'ուզէք խեղճը մեռցնել, ըսաւ Վրիտին ցած ձայնով, չէք տեսներ ինչպէս գունատած եւ տկար կ'երեւայ. այսպիսի օդի մը ժամանակ եւ ոչ շուն մը անէն դուրս կը խրկուի: Յիշեցէք որ դուք ալ հայր էք. քիչ մը գութ ունեցէք:

— Վործքը միշտ գործք է, պատասխանեց Սմալ. իմ յանցանքովս չէ որ իմ սպասաւորս ծիւրական ակտ ստացած է: Գրասենեակին գործքերը չեն կրնար ետ մնալ:

— Տէր, պատրաստ եմ երթալ, կրկնեց նոյն Ռիքարտ, հիմայ զիս շատ աղէկ կը զգամ. առողջութիւնս առաջինէն շատ աւելի աղէկ է:

— Տկար հազ մ'իր խօսքը կտրեց. իր աչուրներն աւելի եւս մարած երեւոյթ մ'առին: Վրիտին աս բանս տեսնելուն պէս սկսաւ մեծ քայլերով դէպ ի Վրինտեմին առանձին սենեակն յառաջանալ:

— Ո՞ր կ'երթաս, հարցուց Սմալ կատաղութեան պայգովն:

— Քու տիրոջ հետ խօսելու, պատասխանեց ծերը:

— Ընամթ դուժան:

— Վրուժան, կրկնեց Վրիտին. Ո՞ւտի աս իշխանութիւնն ինձի դուժան ըսելու. գուցէ անկէ որ հողաթափ մաքրողէ մը սենեկի սպասաւոր եւ անկէ վաճառականութեան բաժանակից եղար: Եթէ ես աս գինեմուլութիւնը չունենայի, հիմայ ես ալ քու տիրոջ բաժանակիցն էի: Ի վերայ այսր ամենայնի աւմենեւին իշխանութիւն չունիս զիս դուժան անուանելու:

Վրին ժամանակն յանկարծ Վրինտեմին սենեկին դուռը բացուեցաւ եւ վաճառականն իր քեռորդուցն հետ դուրս ելլելով՝ մեղմ ձայնով մը հարցուց:

— Ի՞նչ կը նշանակէ աս դղրդիւնը:

— Ըն կը նշանակէ որ, պատասխանեց Վրիտին մեծ պլայուլութեամբ, ձեր բաժանակիցը համարձակեցաւ իր երեք որդուցն եւ տէր Ռիքարտին առջեւն ինձի Գրուժան ըսել. որովհետեւ ուղեցի աս խեղճ պատանւոյն տեղ, որ ինչպէս կը տեսնէք, մինչեւ ոսկրները թրջած եւ ծանր հիւանդ է, քաղաք երթալ եւ իր ընելու գործքը կատարել: Գուք կրնաք վկայել թէ ես աս անուան արժանի եմ թէ չէ:

— Ստուգիւ արժանի չես, ըսաւ Վրինտեմ գոռաւորութեամբ մը. եւ իր բաժանակցին դառնալով. Հատ կը զարմանամ Տէր Սմալ որ, ըսաւ կը համարձակի մեր ծեր հաշուեկալին հետ աս կերպով վարուիլ:

Աս խօսքը մեծ պլայուլութիւն պատճառեց անգութ բաժանակցին: Մոլի արբշիւ մ'իր բաժանակցէն վեր դասել, մտածեց ինքն իրեն, ասոր տակ գաղտնիք մը կայ պէտք է որ ասիկայ իմանամ:

Հենրիկ նոյն ժամանակն Ռիքարտին մօտենալով՝ Սիրելի, ըսաւ, դուն հիւանդ սաստիկ հիւանդ ես. իմ մօրեղբայրս ամենեւին չուզեր որ քու առողջութիւնդ վտանգի մէջ իյնայ: Ետքը Սմալին դարձաւ, եւ աւելցուց. Ամենեւին չէի կարծեր տէր, որ այնչափ քիչ մարդկային զգածմունք ունենաք այսպիսի բան մը մտածելու:

Իր աղաչանքովը Վրինտեմ Ռիքարտին ամիս մը հրաման տուաւ տունը մնալու եւ իր առողջութիւնն հոգալու: Պատանին աս հրամանը շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ եւ իր երկու պաշտպաններուն ալ մասնաւոր շնորհակալ ըլլալէն ետքը Հենրիկին բերել տուած կառքին մէջ մտաւ եւ տուն փութաց իր հիւանդութեան դարման տանելու:

Վրին իրիկուն երկու բարեկամք հիւանդ պատանւոյն այցելութեան գացին. թէպէտ եւ Ռիքարտ մեծ յոյս ունէր որ ամիս մը հանգիստն իր առողջութիւնը նորէն պիտ'որ հաստատէ եւ աս պատճառաւ զուարթութեան մէջ էր, սակայն իր անդադար հազէն եւ նոյն իսկ զինքը դարմանելու համար կանչուած բժշկին դէմքէն յայտնի կ'երեւար թէ հիւանդին վիճակը շատ վտանգաւոր է: Ռիքարտ բժշկին պատուիրելովն անկողին տարուելէն ետքն իր բարեկամներն իրեն եւ իր մօրն ու քրոջը բարի գիշեր

մաղթեցին եւ անկէ հեռացան: Կրինտեմ ճամբան բժիշկը մէկ կողմ մը տանելով. Տէր, ըսաւ, կը խնդրեմ որ ինձի համարձակ ըսէք թէ մեր հիւանդին առողջանալուն յոյս կայ թէ չէ:

— Միայն հրաշք մը, պատասխանեց բժիշկը, կրնայ զինքն աս ախտէն ազատել. արդէն մահուան ձեռքն իր վրայ հասած է. հազիւ քանի մ'օր ալ կրնայ ապրիլ:

Երբեքն աս խօսքէն զգացած տրտմութիւնն արտաքոյ կարգի եղաւ. իր հին բարեկամին որդւոյն աս կերպով դեռ իր ծաղիկ հասակին մէջ կորուստն եւ անով խեղճ ընտանեաց մը բոլորովին անօգնական եւ վերջին կարօտութեան մէջ մնալն իր գութը սաստիկ շարժեցին: Հիմայ ժամանակն է որ, ըսաւ ինքն իրեն, ակնածութիւնը մէկդի թողում, եւ ինչ որ մարդկութիւնն եւ արդարութիւնը կը պահանջէ ի գործ գնեմ:

Կրիտիկն իր տիրոջը վրայ ունեցած մեծ ազդեցութիւնն արտաքոյ կարգի դէպքէ մը յառաջ կու գար: Մեր պատմութեան սկսելէն տասնուչորս տարի յառաջ, իրիկուն մը Կրիտի իր գինեսիրութեան մղուած՝ Կրինտեմին գրասենեկին տակը գտնուած գինոյ շտեմարանը մտած էր, եւ հոն իրարու ետեւէ գաւաթներ կը պարպէր. յանկարծ տեսաւ թէ իր տէրը կանաչը մեռել մ'առած՝ շտեմարանին սանդղակէն վար կ'իջնար: Եւր հաշուէկալն իր տեղն անշարժ մնաց ուղեւով դէպքին վախճանը տեսնել: Կրինտեմ մեռելը զգուշութեամբ անկիւն մը դնելէն ետքն, անոր դրպանէն թերթակալն հանեց, մէջէն քանի մը թուղթեր առաւ, եւ առանց ոտնաձայնի նորէն սանդղակէն վեր ելելով՝ աներեւոյթ եղաւ: Կրիտի անմիջապէս մեռելին քովը մօտեցաւ եւ ճանչցաւ թէ անիկայ Ռիքարտին հօրը մէկ ազգականին ծառան էր որ նոյն օրը շնորհաստանէն եկած էր: Աս հարուստ ազգականն իր մահուան ատեն իր 130,000 լիւրայի չափ ստացուածքը, Բեդերս Լաւրենսին ձգել ուղեւով՝ որ Կրինտեմին քով գրագիրը մնն էր, փոխանակ ասոր համար կտակ մը շինելու, ստակին մուրհակներն աս ծառային ձեռքով իրեն խրկած էր, որպէս զի անոնց զօրութեամբ ստակը Լոնտոնի գրամասեղանէն առնու: Կրիտի մեռելին դրպաններն աղէկ փնտռելով՝ զանազան թուղթերու մէջ առ Բեդերս Լաւրենս ուղղուած երկու նամակ ալ գտաւ զորոնք առաւ զգուշութեամբ իր քովը պահեց եւ շտեմարանէն դուրս ելաւ առանց մէկէ մը տեսնուելու: Երկրորդ օրը մեռելը պատահմամբ մը գտնուեցաւ. կառավարութիւնը կասկածելով թէ գուցէ աս բանիս տակ եղեռնագործութիւն մը ծածկուած է, բժշկաց ժողովքի մը յանձնեց որ մեռելը քննեն, սակայն ամէնը միաբան վկայութիւն տուին թէ ծառան բնական մահուամբ մեռած է: Աս ժամանակէն ետքը Կրինտեմի տունն որ սնանկանալու վտանգի մէջ էր, սկսաւ նորէն պայծառանալ եւ օրէ օր աւելի եւս համբաւ եւ հարստութիւն ստանալ:

Պէտքը շարունակուի:

ԲՆԱԳԱՏՄԱՆ

ՄԱՐԿԱՆԻ ՄԱՐՄՆՈՅՆ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ինուութեան անհամար ձեռակերտաց մէջ չկայ այնպիսի բան մ'որ մեր մարմնոյն սքանչելի կազմածին հաւասարի: Իր կանգուն կեցուածն, իր անդամներուն իրարու հետ ունեցած գեղեցիկ համեմատութիւնն՝ որոնք իրեն վեհ եւ հաճոյ տեսք մը կ'ընծայեն եւ իր գործարանաց վերջին աստիճանի կատարելութիւնն այնպէս կը ցուցնեն թէ Արարիչն իր աս ձեռագործին վրայ բովանդակ իր ճարտարութիւնն ի գործ գնելով՝ ջանացած է զանիկայ իր պատկերին արժանի ընդունարան մ'ընել: Առաջիկայ հատուածս արարչութեան աս հրաշակերտին ստորագրութիւնը պիտ'որ ընէ եւ անոր ամէն մէկ գործարանաց յառաջ բերած գործողութիւնները պիտ'որ ցուցնէ, որոնց վրայ անշուշտ շատ քիչերը ծանօթութիւն ունին:

Մարդկային մարմինն, ինչպէս թեթեւ մտադրութիւն մը յայտնի կը ցուցնէ, զանազան հաստատուն եւ հեղուկ նիւթերէ կազմուած է, որոնք իրարու հետ գեղեցիկ կարգաւ մը միանալով կամ խառնուելով՝ անոր զանազան գործողութիւններն յառաջ բերելու կը ծառայեն: Իր արտաքին գրիցը կողմանէ գլխաւոր երեք մաս ունի, այսինքն Գլուխ, Բուն կամ Կոճղ, եւ Անդամներ: Գլուխը մարմնոյն ամենէն բարձր մասն է եւ ըղեղէն զատ՝ Տեսնելու, Լսելու, Հոտոտելու եւ ճաշակելու զգայարանները կը բովանդակէ: Կոճղն՝ որմէ Անդամներն իբրեւ ոստեր դուրս կ'երկրնան, իր ներքին խոռոչին մէջ կը բովանդակէ կենաց գլխաւոր գործարաններն. իր վերին մասին, կուրծքի խոռոչին մէջ են Թոքը, Շնչափողին հետ միացած, եւ Սիրտն. իսկ վարի մասին մէջ՝ որ Առագաստ ըսուած թաղանթով մը վերինէն կը բաժնուի, կը գտնուին Ստամոքսն, Աղիքը, Լեարդը, Փայծաղն, Երիկամներն ու Փամփուշտը:

Մարմնոյն բովանդակ գործարաններն իրենց ունեցած մասնաւոր վախճաններուն համեմատ երեք կը բաժնուին, այսինքն Ա. Շարժման, Բ. Կենաց եւ Գ. Զգայութեան գործարաններ:

Ա. ՇԱՐՇՄԱՆ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐ

Աս գործարանաց առանձին պաշտօնն է մարմնոյն զանազան մասերուն շարժումն յառաջ բերել եւ ասոնց կը վերաբերին, Ա. Ոսկրները, Բ. Մսանք (Գնդերը) եւ Գ. Զղերը, որոնց երեքին գործակցութեամբ մարմինը կարող կ'ըլլայ իր անգամները շարժել:

Ոսկրներ:

Ոսկրները մարդուն մարմինը կազմող զանգուածոց ամենէն կարծրներն են եւ բոլոր մարմնոյն հիմը կամ նեցուկը կը կազմեն, որուն վրայ միւս նիւթերը կը կաշին. եւ կամ անոր փափուկ մասերուն, ինչպէս ըղեղն, ջղերու եւ ողնաշարի ծուծի իբրեւ պահ-

պանակ կը ծառայեն: Մարդու մ'ոսկերաց թիւը 254 հատ է որոնք իրարու միացած՝ կը կազմեն անոր կմախքը: Ոսկրներուն նիւթը հասարակ կիր եւ սոսնձի (խոնդակ) նման նիւթ մը (կենդանական սոսնձ) է. կիրն իրենց կարծրութիւն կու տայ իսկ սոսնձանման նիւթը զանիկայ դիւրաւ կոտորելէն կը պահպանէ: Իրջակ մեծութեամբ չափահաս մարդու մը կմախքը 10—13 գերմանական լիտր¹ կը կշռէ որով եւ բոլոր մարմնոյն ծանրութեան 11—16 երորդ մասը կը կազմէ, որովհետեւ չափաւոր մեծութեամբ մարդու մը միջին կշիւը 137 լիտր է: Կմախքը զինքը կազմած ոսկրներուն նկատմամբ երեք մաս կը բաժնուի, այսինքն գլուխ, բուն եւ անդամներ:

Կմախքն ոսկրներուն մէջ առաջին կարգը կը բռնէ Գանգն՝ որուն մասերն են Ճակատու ոսկրը, Ծոծրակի ոսկրը, Քնքաց երկու ոսկրները, Գագաթի երկու ոսկրներն եւ Սեպի ու Մաղի ոսկրներն: Աս վերջինները գանգին ներսի կողմն են: Ասկէ զատ գլուխուն վրայ կը գտնուին, Ռնդաց երկու ոսկրներն՝ որ քթին ներսի կողմն են, Աչաց խոռոչներուն մէջ գտնուած Արտասուաց երկու ոսկրները, Խոփի ոսկրն, եւ վերին ու ներքին Ծամբեաց ոսկրներն: Ասոնց խորշերուն մէջ կը գտնուին 32 ակուններն՝ որոնցմէ կէսը վերինին վրայ է եւ միւս կէսը վարինին: Առջևի ակունները միայն մէկ արմատով ընդին մէջ կը մտնեն. իսկ քովինները մէկ, երկու, երեք միջեւ չորս բաժնուած արմատներով: Ամէն մէկ ակունն իր արմատին վարի ծայրը պզտիկ ծակ մ'ունի՝ որմէ բարակ ջիղ մ'եւ մէկ արեան անոթ ներս կը մտնեն եւ իրեն զգայութիւն ու սնունդ կու տան: Ահապի նիւթը միւս, ոսկրներուն նիւթէն շատ աւելի կարծր եւ հաստատուն է:

Պատ. 1.

Կմախքն ոսկրներուն, գլխաւորն է Ողնաշարն որ կունակին մէջտեղը վերէն վար կ'երկրնայ եւ 33 պզտիկ ոսկրներու շարք մըն է: Ասոնք առջևի կողմը տափակ մաս մ'ունին (Պատկեր 1. ա) որով իրարու հետ կը միանան, իսկ ետեւի կողմն երեք գուրս ցցուած ծայրերու մէջտեղը ծակ մը: Աս ծակերն իրարու քով գալով երկայն խողովակ մը կը կազմեն, որ Ողնաշարի ծուծ ըսուած նիւթը կը բովանդակէ: Կողն ոսկրները զոյգ զոյգ ողնաշարի 12 ոսկրներուն վրայ հաստատուած են՝ որով իրենց թիւը 24ի կը հասնի: Ասոնք իրենց առջևի կողմն իրարու հետ միացած երկայն ու տափակ ոսկր մը կը ձեւացուցնեն որ՝ Կուծքի ոսկր կը կոչուի:

Ընդամենը միշտ զոյգեր կը կազմեն որոնց ամէն մէկուն կազմութիւնն իրարու բոլորովին նման է: Ասոնց ոսկրներն են Քամակն որ զոյգ մը տափակ եւ երեքանկուն ձեւով ոսկր է. ասոնց ծայրերն Անրակին հետ կից են որ կրծոց ոսկր վերի կողմը կը գտնուի եւ անոր հետ կը կապուի: Քամակին եւ անրակին իրարու հետ միացած տեղը բոլորա-

ձեւ խորշ կամ ծակ մը կը ձեւանայ որուն մէջ անցած է Բազկին (Թեւին վերին մասին ոսկրը) գնդաձեւ գլուխը: Բազկին վարի մասն երկու ոսկր ունի՝ որոնց առջևինը (բթամատին կողմն եղածը) Ծղիք, իսկ ետեւինն Արմուկ կ'անուանուի: Գաստակը (պէտ) ութ պզտիկ ոսկրներ ունի, որոնք երկու կարգ շարուած են. աս պզտիկ ոսկրները ձեռքին սաստիկ դիւրաւ շարժութիւն մը կու տան: Ափը կամ Բուռը հինգ գրեթէ իրարու հաւասար ոսկրներէ կը կազմուի: Մատուղներէն միայն բթամատն երկու իսկ միւս չորսն երեքական ոսկրներ ունին:

Ստորին անդամոց ոսկրներն են Գաւակն որ ողնաշարին վարի կողմը կ'իյնայ եւ զոյգ մը լայն ու պնակաձեւ ոսկր է: Ասոնց վարի կողմն ալ բոլորաձեւ խորշեր կան որոնց մէջ մտած է Ազդեր ոսկրներուն գլուխը: Ազդեր ոսկրն իր վարի կողմն ունի տափակ եւ երեքանկուն ձեւով պզտիկ ոսկր մ'որ Կողմից կամ Գուծք կ'ըսուի: Ստորին վարի մասն ալ երկու ոսկր ունի, որոնց առջևինն Ողք կամ Խոտուցք կ'անուանուի իսկ ետեւինը Խոչակունք: Ստորին թափ ոսկրներն են Եօթն Ոտնարմատի ոսկրներն՝ որոնց մէջն է Ողքին անմիջապէս տակն Ոտման (ցատքեղու) ոսկրը. Ոտնամէջն եւ Ոտնամատներու ոսկրներն իրենց թուովն ու դիրքովն ձեռքի ոսկրներուն հետ ըստ ամենայնի նոյն են:

Ոսկրներն առհասարակ բարակ եւ շատ զգայուն թաղանթով մը պատած են: Ահաւաներէն զատ միւս ամէն ոսկրներուն մէջ շատ քիչ ջիղ եւ բարակ արեան անոթներ տարածուած են որոնք անոնց աճում կու տան: Ոսկրաց դրսի կողմը շիտակ եւ ողորկ է, իսկ ներսի կողմը ծակոտկէն եւ սպիտի նման. ոմանք ալ եղեգի մը պէս բոլորովին սնամէջ: Հասարակօրէն աս սնամէջ ոսկրները ծուծով (խէտ) լեցուն կ'ըլլան: Որչափ որ մարդը կը ծերանայ, նոյնչափ իր ոսկրին կիր կը շատնայ եւ իւզային մասը կը նուազի, որով աւելի դիւրաբեկ կ'ըլլայ: Յօդից ոսկրներն անմիջապէս իրարու չեն դպչիր, այլ կակուղ կոճիկով իրարու հետ կը կապուին. ասկէ զատ իրարու հետ կապուած երկու ոսկրներու մէջ Յօդից հեղուկ ըսուած նիւթը կայ, որով անդամներն առանց շփման շատ դիւրաւ կը շարժին:

Մասն կամ Դեղերք:

Մարմնոյն կակուղ եւ մեղմ մասերն՝ որոնք անոր ամբողջին ձեւն եւ թանձրութիւն մը կու տան, Մասները կամ Գնդերքն են: Ասոնք ոսկրներուն անմիջապէս քովը կը գտնուին եւ զանոնք ամէն կողմանէ կատարեալ կը պատեն: Մասները թխակարմիր գոյն եւ թելի կամ ժապաւէնի նման ձեւ մ'ունին, եւ կէս մը շիտակ կէս մը ծուռ դիրքով իրարու քով կը կենան: Իրենց արտաքոյ կարգի ձգականութեամբ՝ ձգախէթի (խոնդակ) կոտորի մը կը նմանին եւ շատ դիւրութեամբ կրնան երկրնալ ու կարճանալ, կամ տարածուիլ եւ ամփոփուիլ: Ամէն մէկ Մասին մէջն

¹ Կէկ գերմանական լիտրը (ֆունտ) 176 արամ է:

կողմն հաստ է եւ գէպ ի ծայրերը կամաց կամաց կը բարակնայ ու Նեարդ ըսուած ճերմակ եւ ամուր նիւթի մը կը դառնայ, որ զինքն ոսկրի մը հետ կը միացընէ: Նեարդն ամենէն աւելի յօդուածներու եւ մանաւանդ մեծ յօդուածոց քով՝ որոնք աւելի շարժում եւ գործունէութիւն մ'ունին, առատ կը գրտնուի: Մասններուն ամէն կողմը կը տարածուին բազմաթիւ բարակ Արեան անօթներ (երակներ) որոնք անոնց սնունդ կու տան, եւ շատ շարժման երակներ. բայց զգայութեան երակներ շատ քիչ, այնպէս որ Մասն մը կրնայ կտրուիլ առանց մեծ ցաւ պատճառելու:

Ամէն մէկ մասն որոշեալ շարժում մը յառաջ բերելու սահմանուած է. սակայն մարմնոյն քանի մը շարժմանցը շատ մասնունք մէկտեղ գործակից կ'ըլլան: Ասոր համար եթէ մասն մը կտրուի, իր ընելու շարժումը կամ բոլորովին կը դադրի, եւ կամ կը տկարանայ: Եթէ մասն մ'իւր շարժմամբը մարմնոյն մէկ անդամին դիրքը փոխէ, զոր օրինակ եթէ շիտակ կեցած բազուկը ծռէ, կարող չէ նորէն նոյն անդամն իր առաջին դիրքը դարձնել, այլ աս բանիս համար նոյն անդամին մէջ զատ մասն մը կայ, որուն գործքն առաջինն բոլորովին հակառակն է: Ասոր համար մասններն երկու տեսակ կը բաժնուին, այսինքն Ծուխ եւ Ուղիւ կամ Տարածիչ մասններ, որոնցմէ առաջիններն անդամները կը ծռեն, իսկ երկրորդները զանոնք նորէն կ'ուղղեն կամ իրենց բնական դիրքը կը դարձնեն: Մարդուն բովանդակ մարմնոյն վրայ գրտնուած մասններուն թիւը 476 հատ է:

Ջղեր:

Ջղաց նիւթը ճերմակ եւ պանրոյ նման լանդուած մըն է, որ մարմնոյն քանի մը կողմերը մեծ առատութեամբ կը գտնուի եւ այսպիսի տեղերը գորշ զանգուածով մը պատած է. իսկ ուրիշ շատ կողմերն ալ բարակ թելի ձեւով կը տարածուի: Գլխաւոր ջղի զանգուածն է ըզեղն՝ որ գլխուն վերի կողմը գանգին կամ սկաւառակին մէջ կը փակուի եւ անկէ զատ՝ մասնաւոր մաշկով մը կը պահպանուի: Իր ձեւը կիսաբոլոր է, մեծութիւնը գրեթէ գլխոյ կէսին չափ, եւ խորունկ կտրուածով մ'երկու մաս կը բաժնուի: Գանգին վերի կողմը բռնած մասը Մեծ ըզեղ կ'ըսուի՝ եւ խորունկ խորշով մը Պլտիկ ըզեղէն կը բաժնուի որուն տեղը գլխուն ետեւի կողմն է: Ըզեղը վարի կողմանէ երկրնալով՝ երկայնեալ ծռծր կը կազմէ՝ որ գլխոյն ետեւի կողման ծակէն դուրս կ'ելլէ եւ ողնաշարի ծռծին հետ կը միանայ: Մարդու մ'ըզեղին ծանրութիւնը $2\frac{1}{2}$ գերմանական լիտրի չափ է. իսկ բոլոր ջղաց ծանրութիւնն 3 լիտր: Քանի մ'արեան երակներ ըզեղին մէջ տարածուելով՝ զանիկայ կը սնուցանեն:

Ըզեղէն եւ ողնաշարի ծռծէն՝ բազմաթիւ թելի նման ջղեր դուրս կ'երկրնան եւ մարմնոյն ամէն կողմը կը տարածուին: Ասոնք իսկզբան իբրեւ շատ թելերու կապոց մըն են, բայց որչափ որ յառաջ կ'եր-

թան, իրարմէ կը բաժնուին: Ջղերն իրենց կատարած գործողութեան համեմատ երկու տեսակի կը բաժնուին, որոնցմէ առաջինն Զգայութեան եւ Անդամաց կամ Կենդանական ջղեր կ'ըսուին ու զգալու եւ անդամոց շարժման օգնական ըլլալու կը ծառայեն, իսկ երկրորդները կը կոչուին Փորոտեաց կամ Աճեցուցիչ ջղեր, որովհետեւ իրենց գործքը միայն սնուցանել եւ աճեցընել է:

Պատ. 2.

Զգայութեան եւ Անդամաց ջղերուն գլխաւորներն են ըզեղն եւ ողնաշարի ծռծէր: Պատ. 2. ասոնց մարմնոյն մէջ բռնած դիրքն այստի կը ցուցնէ: 1. միւս թելակերպ զգայութեան ջղերը կամ մեծ ըզեղէն (III) կամ երկայնեալ ծռծէն (X) եւ կամ ողնաշարի ծռծէն (II) իբրեւ ոստեր դուրս կ'արձակին. փոքր ըզեղն (IV) ամենեւին ջիղ չարձակեր: Ըզեղն կամ Գլխոյ ջղերը 12 զոյգ են, զորոնք 2. Պատկերին մէջ թուերը կը ցուցնեն: Թիւ 1. Հոտառութեան ջղերն են. 2. Տեսութեան ջղեր. 3, 4 եւ 6, Աչքին զանազան շարժմանց. 5. Երեքմասնեայ ջղերն՝ որոնք երեք ձիւղ կը բաժնուին, եւ աս ձիւղերը դարձեալ բազմաթիւ պզտիկ ձիւղեր կ'արձակեն ու քմաց, Արտասուաց, Ակուններու եւ Լեզուի ջղերը կը կազմեն. 7. Երեսաց ջղեր. 8. Լսողութեան ջղեր: Միւս չորս Գլխոյ ջղաց զոյգն՝ որոնք երկայնեալ ծռծէն կ'ելլեն, միայն ըստ մասին գլխուն մէջ կը տարածուին, եւ ըստ մեծի մասին մարմնոյն ուրիշ կողմերը, գլխաւորաբար ընդերաց, ստամոքսի եւ աղեաց վրայ ձիւղեր կ'արձակեն: Ասկէ մեր մարմնոյն վրայ պատահած քանի մ'երկայնեալները կրնան մեկնուիլ. օրինակի համար եթէ մեր աղեաց մէջ գտնուած որդերը զանոնք կրծելու ըլլան, անմիջապէս մեր քթին ծայրը քերուելու կը սկսի, եւ մեր ստամոքսն աւրուած ժամանակը գլխոյ ցաւ կը զգանք:

Ողնաշարի ծռծն 30 զոյգ ջիղ կ'արձակէ, որոնցմէ 8 զոյգը Փողն (Վզն), 12ը, Կոնակի, 5ը Միջաց եւ 5ը Գաւակի ջիղ կ'անուանուին: Փողն ջղերուն 5երորդէն մինչեւ 8երորդը մեծ անկուած մը կը կազմեն (չ. Պատ. 2.) ուստի կ'ելլեն բազկաց ջղերն: Նոյնպէս միջաց 5 ջղերն իրարու հետ միանալով անկուած մը կը ձեւանան եւ (ե.) աս անկուածէն դուրս կ'երկրնան կամ կ'արձակին ոտից ջղերը:

Պիտիւր շարժանք:

1 Աս պատկերին մէջ ջղերուն միայն սկսած տեղը կ'երեւայ:

ՉԱՐԿՈՒՐԵԼԻ ԱՆՈՂԻՆ ՄԸ.

Վաղղիայի մէջ հրապարակական խաղի (խաւար) տները տէրութեան կողմանէ արգելուէն քիչ մը յառաջ ետ ուրիշ անդղիացի բարեկամի մը հետ Փարիզ կը դըռնուէի: Գեռ նոյն ժամանակը մեր երկուքն ալ ան հասակին մէջ էինք, որուն մէջ զբօսանայ եւ զուարճութեանց յօժարութիւնն ուրիշ ամէն միտութիւններէ աւելի զօրաւոր է, եւ մեր այս յօժարութիւնը Փարիզի պէս քաղաք մ'աւելի եւս կը տածէր: Իրիկուն մ'երկու ընկեր Բալէ բոյալին մօտեւրը կը պտրակէինք՝ եւ կը խորհէինք թէ ինչ զբօսանքով նոյն իրիկունն անցրնենք: Ընկերս առաջարկեց որ Ֆրանսիացի երթա՛ք եւ հոն խաղ խաղանք: Բայց ես նոյն խաղի տան մէջ շատ անգամ քաակներս պարպած ըլլալով՝ յանձն չառի, այլ ուղեցի պզտիկ խաղի տուն մ'երթալ եւ հոն ցած ժողովրդեան խաղերը տեսնելով զուարճանալ:

— Եւ է, ըսաւ բարեկամս, հոս մօտերը քու ուղածիդ պէս տուն մը կայ, ուր ամենէն հասարակ մարդիկ կը խաղան: Քանի մը ըսպէ ետքն իրօք խաղի տան ստիւնն հասանք: Երբ որ սանդիւնէ վեր ելանք եւ մեր խոյրերն ու գաւազանները ծառային տուինք, խաղի մեծ սրահը տարուեցանք ուր մեր առջեւ տխուր տեսարան մը բացուեցաւ: Մենք եկած էինք գուհիի մարդիկ տեսնելու, բայց հոս գանաւորներուն երեսները գուհիիկէն շատ տարբեր երեւոյթ ունէին. ամէն մէկը մէյմէկ կատաղի աւազակ կամ սպանող կը նմանէին: Կսոր լուծիւն մը սրահին մէջ կը տիրէր. վտիտ, խորակն երիտասարդն որ խոժոռ աչքով խաղի թղթերուն բաժնուելուն կը նայէր, բաւ մը չէր խօսեր. թանձրամարմին ու գունատ խաղացողն՝ որ թղթի կտոր մը ծակելով՝ նշան կ'ընէր թէ քանի անգամ կարմիր թղթերը շահեցան եւ որչափ անգամ սեւերն, անմաւունք կը կենար: Կսորմերս ու կարկատուն զգեստներով ծերն՝ որ իր վերջին դանդը կորսնցուցած էր եւ յառահասութեամբ միւս խաղացողներուն կը նայէր, նոյնպէս անբարբառ կը կենար: Եւ նոյն տեղն եկած էի ծիծաղելու համար, բայց զգացի թէ աս տեսիլն ինձի աւելի լալ պիտ'որ պատճառէ քան թէ ծիծաղ: Ասոր իմ վրաս ըրած տխուր աղբեցութիւնը փարատելու եւ քիչ մը զուարթանալու համար խաղի մը սեղանին առջեւ նստայ եւ սկսայ խաղալ: Գժբախտութեամբ, ինչպէս քիչ մ'ետքը պիտ'որ տեսնուի, սկսայ շահիլ. անդադար եւ անհաւատալի կերպով շահիլ, այնպէս որ հետ պէտէ բոլոր խաղացողներն իմ բոլորախիբ ժողվեցան եւ սկսան իրարու ականջէն հծծել թէ աս Անդղիային խաղին տէրը պիտ'որ անանկացնէ:

Մեր խաղացած խաղը կարմիր եւ սեւ (Rouge et Noir) ըստած խաղն էր զոր շատ անգամ խաղացած էի, բայց ամենեւին փոյթ ըրած չէի անոր կանոնները սովորելու: Իմ խաղալս միայն ժամանակ անցրնելու համար էր. ասոր համար երբեք ան արտաքոյ կարգի խաղի մնութիւնն զգացած չէի՝ զոր հասարակօրէն խաղամուկը կը զգան: Այսօր առաջին անգամ իմացայ թէ ինչ է խաղի մնութիւն: Բախտին յաջողութիւնն իմ խաղալու յօժարութիւնս արտաքոյ կարգի զրգուեց. իսկզբան միայն չափաւոր ստակով մը կը խաղայի, բայց հետզհետէ դումարներն աւելցան, սրահին մէջ գանաւորներն իրարու ետեւէ իմ գիմացս ելան եւ մէկիկ մէկիկ մեծ կորուստ ընելով ետ քաշուեցան: Խաղացողաց

1 Ան դէպքը պատմողը Ֆրանսիացի Անդղիացին է:

զրգուութիւնն յայտնի կ'իմացուէր. յառաջուան լուծիւնն հայհոյութիւններով ու հեծութիւններով կ'ընդհատէր: Միայն մէկ մարդ մ'իր հանդարտութիւնը չէր կորսնցուցած եւ աս մարդն էր իմ բարեկամս: Ասիկայ իմ քովս եկաւ եւ անդղիերէն ըսաւ, թէ մինչեւ նոյն ժամանակն ըրած շահս բաւական համարիմ եւ տուն դառնամ, աս օգտակար խորհուրդը քանի մ'անգամ նորէն կրկնեց. բայց ես իմ յաջողութենէս բոլորովին գինովցած՝ իր խորհուրդն հաստատութեամբ մերժեցի. ան ատեն ինքն ինձմէ բաժնուեցաւ եւ ելաւ դնայ:

Իր երթալէն քիչ մ'ետքն ետեւէս մէկը գտայ. «Աղէկ բախտ, աղէկ յաջողութիւն: Տէր, ձեզի իմ զինուորական պատուոյս վրայ կ'երդնում որ մինչեւ հիմայ այսպիսի բախտ մ'երբեք տեսած չեմ»: Գլուխս ետեւ դարձրնելով՝ բարձրահասակ եւ երկայն զգեստով մարդ մը տեսայ, որ զարմանալի երեւոյթ մ'ունէր, շիւ աշուրներ, մաշտի նման բնչացք (պըչք) եւ այնպիսի աղաւառ ձեւերներ, որուն նմանը նաեւ Վաղղիայի մէջ տեսած չէի: Աս մարդս որ ուրիշ պարագայի մը մէջ անտարակոյ ինձի կասկածելի անձ մը պիտ'որ երեւար, նոյն ժամանակն ինձի դէպ ազդեցութիւն մը չըրաւ. իրեն ինձի տուած բնչացքն (էնֆլէ) բնգունեցայ եւ ասով իրարու հետ բարեկամացանք: Իր քաջալերիչ խօսքերէն յորդորուած՝ մեծ եռանդեամբ խաղն յառաջ տարի մինչեւ որ խաղատիրոջ ստակները բովանդակ շահեցայ եւ հարկ եղաւ խաղը դադարեցնել:

— Ստակը ձեր թաշկինակին մէջ կապեցէք, պատուական բարեկամ, ըսաւ ինձի ծեր զինուորս. այսչափ մեծ գումար մը ձեր զրպանին մէջ չէք կրնար դնել: Թաշկինակս հանեցի եւ ծերուն օգնութեամբն սովինները մէջը տեղաւորեցի որ թնդանօթի մեծ գուռը մը դարձաւ. ետքը շիւ մը գինի բերել տուի եւ նոր բարեկամս հետ իրարու եւ երկու աղբին կենդանութեան խմեցինք: Երբ որ ճամբայ ելլելու կը պատրաստուէի, զինուորս Բարեկամ, ըսաւ, քու շիւդ պարպեցինք, հիմայ հարկ է որ իմ շիւ պարպենք: Իր առաջարկութեան առանց դժուարութեան հաւանեցայ եւ երկրորդ շիւն ալ բերուեցաւ. բայց երբ որ ան ալ պարպեցինք, ինձի այնպէս մ'եկաւ որ հրացեալ հեղուկ մը խմեցի. ըզեզս բոցերու մէջ կ'երեւար:

— Բարեկամ, ըսի, զինուորսին գինին իմ բոլոր անգամներս կ'այրէ, զովացուցիչ ըմպելի մը բերել տուր որ տապս անցնի:

— Սուրճ մը բերէք, պուռայ ծերն: Աս խօսքը սրահին մէջ գանաւորներուն վրայ զարմանալի աղբեցութիւն մ'ըրաւ. անմիջապէս ամենը գուռս ելան եւ տներեւոյթ եղան, նաեւ զինուորս անոնց հետ մէկտեղ սրահէն գուռս ելաւ: Բայց քիչ մը ժամանակ ետքը նորէն ետ դարձաւ. սրահին մէջ ինձմէ եւ իրմէ ուրիշ մարդ չկար: Իր երեսն յանկարծ բոլորովին փոխուած եւ ծանր ու հանդարտ երեւոյթ մ'առած էր:

— Բարեկամ, ըսաւ ինձի մտերմութեամբ մը, ձեզի համար զօրաւոր սուրճ մ'ապապրեցի. անով գինւոյն ձեզի պատճառած այլալուծիւնը կ'անցնի, եւ նորէն կը սթափիք. այսչափ ստակով տուն երթալու համար հարկ է որ ձեր միտքն զգաստ ըլլայ: Քիչ մը յառաջ հոս գանաւոր գինիները տեսան ձեր ըրած այնչափ շահը. թէպէտ եւ անոնք պտուռաւոր մարդիկ են, բայց ամէն մարդ իր տկարութիւնն ունի: Աւելի ըսել հարկաւոր չէ. կարծեմ թէ միտքս կ'իմանաք: Իմ խրատս մտիկ ըրէք, կատարեալ զգաստանա-

լէն ետքը կտաք մը բերել տուէք, մէջը մտէք եւ կառավարին պատուիրեցէք որ որչափ կարելի է շուտ քէն: Ասով թէ դուք եւ թէ ձեր ստակն ապահով կ'ըլլայ: Աս բանս ի դարձ դրէք եւ վաղը ծեր զինուորի մ'ի՞ր տուած պատուաւոր խորհրդին համար շնորհակալ կ'ըլլաք:

Հաղիւ թէ աս իր խօսքը լմբնցուց, խոհակեր կինը սուրճը բերաւ. իմ զգացած արտաքայ կարգի ծարաւէս մղեալ, ամբողջ գաւաթը մէկ անգամէն խմեցի: Գրեթէ նոյն րոպէն զլնայ պտոյտ մը սկսայ զգալ. ամբողջ սրահը սաստիկ արագութեամբ իմ բոլորովին կը դառնար. ծեր զինուորը ջրհանի մը մկտցին նման զիմացս վեր վար կ'ելէր կ'իջնար. ականջն այնպէս սաստիկ կը դռնէր որ, ամենեւին ձայն չէի լսեր: Աս վիճակի մէջ աթուէս ելայ, առջեւի սեղանն բռնեցի եւ ընկերս ըսի թէ ինքզինքս շատ գէշ կը զգամ եւ չեմ գիտեր ինչպէս տուն պիտ'որ երթամ:

— Սիրելի բարեկամս, ըսաւ զինուորը, մեծ անհոտութիւն է աս վիճակիս մէջ տուն երթալ. ձեր ստակն ստուգիւ կը կորսնցընէք. չարագործ մը շատ դիւրութեամբ կըրնայ զձեզ սպաննել եւ ստակն յափշտակել: Ես աս գիշեր հոս պիտ'որ քնանամ. աս տան մէջ հանգիստ անկողիններ կը գտնուին, անոնցմէ մէկն առէք, հանգիստ քնացէք եւ վաղն առտու ապահովութեամբ ձեր տեղը կ'երթաք:

Խորհելու զօրութիւն չունէի. թմրութիւնն երթալով կը սաստկանար. ուստի ծերուն առաջարկութիւնն ընդունեայ. զինուորը զիս թեւէս բռնեց, ընդարձակ խոց մը տարաւ ու բարի գիշեր մաղթելով՝ քովէս հեռացաւ: Անմիջապէս պատին առջեւ կեցող սեղանին քով վազեցի, ջրով լեցուն սափսրը ձեռքս առի, կէսը խմեցի, միւս կէսը կտրեի (լէնէն, լաֆաւ) մէջ լեցուցի եւ երեսն քիչ մը ժամանակ նոյն զովացոյցիչ հեղուկին մէջ բռնեցի: Աս բանս ինձի շատ օգուտ բրաւ. տաքութիւնս ու թմրութիւնս նուազեցաւ միտքս սկսաւ ամփոփուիլ: Առաջին մտածմունքս եղաւ ամբողջ գիշեր մը խաղի տան մը մէջ մնալու վտանգը. ուղեցի անկէ դուրս ելլելու փորձ փորձել, ստիպեց ամէն կողմ դռնուած ու կղպուած էր, ուստի որոշեցի ամէն զուշուրթեան միջոցներն ի դարձ գնել եւ անկողին մանել. դուռն կղպելէն եւ զանազան կարասիներով աւելի եւս ամրացնելէն ետքը, ճրագը ձեռքս առած՝ անկողնոյն տակն եւ սենեկին ուրիշ տակն կողմերն աղէկ քննեցի, եւ երբ որ ամենեւին կտակածելի բան մը չտեսայ, ճրագը կրակարանին (սօպայ) վրայ եւ ոսկով լեցուն թաշկինակս բարձիս տակ գրի ու պտակեցայ:

Սակայն անմիջապէս զլնայի որ չէ թէ միայն քնանալու, այլ եւ ոչ աշուրներս զոյցելու կարողութիւն ունիմ. սաստիկ ջերմ մը զիս գրուեց, մարմնոյս ամէն կողմը կը գոլոր: Անկողնոյն մէջ ամէն կողմ դարձայ, ամէն դիրք փորձեցի բայց պարտաւ տեղ: Զգացած անհանգստութիւնս արտաքայ կարգի էր: Որպէս զի միտքս քիչ մը զրազեցնեմ սկսայ անկողնիս մէջէն աշուրներս սենեկին ամէն կողմը մը պարտոյնել եւ ամէն կարասիները գննել: Անկողնոյն անմիջապէս զիմացը պատիկեր մը կախուած էր, որ բարձրահասակ զինուորական մը կը ներկայացընէր, երբ որ գննելու կարգն անոր եկաւ եւ մտադրութեամբ անոր կը նայէի, յանկարծ ճրագէն արձակուած աղօտ լուսոյն մէջ անոր վրայ շարժում մը սկսայ նշմարել: Զգացած այլալու թիւնս արտաքայ կարգի էր. Տէր Աստուած. ինչ զարհուրելի տեսիլ. պատիկերին մէջն մարդուն խոյրը կամոյց կամոյց աներեւոյթ կ'ըլլար. արդեօք աչքս զիս կը խաբէ. արդեօք

երանց կը տեսնեմ. ոչ. նաեւ պատիկերին դուրսն սկսաւ կորսուիլ: Արիւնտ երակներուս մէջ սառեցաւ. պաղ բրտինք մը զիս պատեց. յայտնի էր որ խցին մէջ դարձն (սոս-լաֆ) մը լարուած էր, որոշեցի ամէն ճիգն ի դարձ գնել եւ անոր սեւ եւ ինչ բլրալն իմանալ: Անկողնոյն երեսը կռնակի վրայ տարածուելով՝ աշուրներս դէպ ի վեր ուղղեցի. մէկ հայեցուած մը բաւական եղաւ ինձի՝ բանն իմանալու: Անկողնին իր չորս անկիւնները չորս բարձր սիւնակներ ունէր, որոնց վրայ ձեղուն մը հաստածուած էր. աս ձեղունը թէթեւ շարժում մը կը յուցընէր: Նորէն աչքս պատիկերին դարձուցի եւ աւելի մտադրութեամբ նայելով՝ տեսայ թէ իրօք հետզհետէ կը կորսուէր եւ գրեթէ միայն վարի եղբր դեռ կը տեսնուէր:

Բնութեամբ վախկոտ չեմ. շատ անգամ մահուան վտանդի մէջ ինկած եմ առանց ինքզինքս կորսնցընելու, բայց այսօր երբ որ յայտնի տեսայ թէ անկողնոյս վերի մասը կը շարժի եւ դէպ ի վար կու գայ, ահ ու զարհուրանք մը զիս բոլորովին թմրեցուց, եւ երկայն ժամանակ իբրեւ անզգայ ան սպանիչ մեքենային կը նայէի՝ որ անդադար յառաջ կու գար որպէս զի զիս իմ պառկած տեղս խղզէ: Մտաւոր մահուան վտանգը զիս յանկարծ աս թմրութեան արթնցուց, եւ զօրութիւն տուաւ որ կեանքս ազատելու միջոց մը փնտռեմ քանի որ դեռ ժամանակ կայ: Զգուշութեամբ եւ առանց զղբիւն հանելու մահճէն վար իջայ, զգեստս հագայ, եւ աթուռի մը վրայ նստած՝ անկողնոյն ձեղունը կը դիտէի: Ճրագս՝ որ մինչեւ վար վառած էր, աս միջոցիս մարեցաւ: Անկողնոյն ամբողջ վերի մասն իր վարագոյրներովն ու եզրէն կախուած զարդերովն անդադար վար իջնալով անկողնոյն վրայ այնպէս պինդ կեցաւ որ անոնց երկաթին մէջն եւ ոչ մատ մը կրնար խոթուիլ: Զեռքով շոշափելով տեսայ թէ վարէն բարակ լաթի մը պէս երեւցած ձեղունը հաստ անկողնի նման կազմած մըն էր զոր վարի կողմանէ կախուած վարագոյրներն ու զարդերը բոլորովին կը դոյլէին՝ այնպէս որ անկողնին մէջ պառկողին ամենեւին չէր երեւար: Աս հաստ կազմածն իր մէջտեղէն սենեկին առաստաղէն դուրս երկնցած փայտէ մեծ պտուտակի (փոթ) մը հետ կը հաղորդուէր, որուն դառնալովը, բոլոր կազմածը դէպ ի վար կը հրուէր, ըստ ամենայնի մեծ մամլոյ (մշկիլէն) մը պէս: Զարհուրելի մեքենան բոլորովին անձայն յառաջ կու գար. ոչ վերի խցին եւ ոչ ալ մօտաւոր օրահներէն փոքր զղբիւն մը կը լուէր: Աթուռին վրայ անշուշտ նստած, սկսայ խորհիլ թէ նաեւ թծ. դարուն մէջ Գաղղիայի պէս կրթեալ ողբի մը մայրաքաղաքն այսպիսի դաղանի սպանութեան մեքենայ կը գտնուի: Յայտնի էր որ իմ կարծեալ նոր բարեկամս սրճիս մէջ թմրեցուցիչ նիւթ մը խառնած էր, որպէս զի զիս գիշերը նոյն տան մէջ անցընելու ստիպէ, եւ ան զարհուրելի անկողնոյն մէջ զիս սպաննելով՝ չահած ստակս յափշտակէ:

Անկողնոյն ձեղունը տառը վայրկեան անկողնոյն վրայ մնալէն ետքը դարձեալ կամոյց կամոյց վեր բարձրացաւ եւ չորս սիւններուն ծայրն հասաւ, որով դարձեալ իր առաջին ձեւն առաւ. նոյն իսկ մտադիր աչք մը չէր կրնար իմանալ թէ ան մահճին մէջ ահագին մեքենայ մը ծածկուած է: Իմ վիճակս դեռ շատ վտանգաւոր էր. թէպէտ եւ կեանքս առայժմ աղտաւած էի, սակայն եթէ իմ ազատութիւնս իմացուելու բլար, անշուշտ ինձի դարուն գործ ոլները զիս ուրիշ կերպով մը պիտ'որ սպաննէին, որպէս զի իրենց սծրագործութիւնը չճանաչուի: Փոքր զղբիւն մը կրնար զիս

մասնել. ուստի հարկ էր մեծ զգուշութիւն ի գործ դնել եւ փութով նոյն փտանգաւոր սենեկէն դուրս ելլել: Դրան կողմանէ փախուսան անկարելի էր. միայն պատահաբար կըրնար զիս փրկել. բարեբախտութեամբ սենեակի փողոցէն շատ բարձր չէր: Ոսկիներով լեցուն թաշկինակի կռնակի կապեցի, հողաթափներս հանեցի եւ ամէն կողմ տղէկ միտ դնելէն ետքն՝ որպէս զի իմանամ թէ արդեօք մօտաւոր խցերը ձայն կայ թէ չէ, անձայն պատահան մօտեցայ, փեղկերն զգուշութեամբ բացի վեր ելայ, եւ սկսայ աչքով քննել իմ գանձած տեղոյս բարձրութիւնը: Յանկարծ աչքիս պատահեցաւ տանիքէն վար երկնցած անձրեւի խողովակն (ջլաֆ) որ իմ սենեկիս պատահանէն քիչ մը հեռու էր. կենաց վտանգն ինձի մօտեցելու ժամանակ թող չտուաւ. մէկ ցատկով խողովակն երկու ձեռքներովս բռնեցի եւ անվտանգ վերէն վար սահեցայ: Արնայ մառախիլ զգացած ուրախութիւնս երբ որ ինք զննքս փողոցին մէջ գտայ: Անմիջապէս սկսայ բոլոր զրուսթեամբ մօտաւոր ոտականութեան (զապիէ) պահակատներ վազել. երբ որ հեռավոր եւ գէշ գաղղիներէնով իմ պատահարս սկսայ պատմել, պահակատան մեծը զիս արբած Անգղիացի մը կարծեց, բայց պատմութիւնս քիչ մը յառաջ երթալէն ետքն իր կարծիքը փոխեց եւ տասնութ հինգ զինուորով՝ ծամբայ ելաւ եւ եղեռնադարձութեան տեղն եկաւ: Գեռ ամէն կողմ մութ պատած էր. ոտականը մեծ գլղղիներով դուռը զարկաւ. ներսէն կիսարթուն մէկը պատահան մը բացաւ եւ ծրագ մը գուրս հանելով հարցուց թէ ով է գուռը զարհուրեալ եւ ինչ կ'ուզէ:

— Յանուն օրինաց դուռը բացէք գուռաց գրտէն ոտականաց մեծը:

Աս ահաբէն ձայնէն, անմիջապէս ամէն նիգերը բացուեցան եւ զինուորաց ամբողջ գունդը ներս մտաւ: Նոյն կիսարթուն եւ կիսաղեկստ մարդն զմեզ դիմաւորեց, եւ նորէն հարցուց թէ ինչ կ'ուզենք:

— Անգղիացին կ'ուզէր տեսնել, պատասխանեց մեծ ոտականն՝ որ աս գիշեր հոս պառկեցաւ:

— Անիկայ քանի մը ժամ յառաջ ստիկ դնայ:

— Սուտ կը խօսիս, տէր մառանապետ, անիկայ աս գիշեր հոս պառկեցաւ. բայց ձեր տուած անկողինն հանգիստ չըլլալով եկաւ մեզի քանդատելու. ահաւասիկ հիմայ հոս իմ մարդիկներուս մէջն է: Կ'ուզեմ՝ երթալ իր անկողինը քննել եւ տեսնել թէ իրօք անոր մէջ շատ լու (ֆէրէ) կայ թէ չէ: Բիքար, բայց իր մարդիկներէն մէկուն՝ զմառանապետը յուցնելով, աս մարդս բռնէ, ու ձեռքները կապէ: Տան մէջ գտնուող ամէն արք եւ կանայք մէկիկ մէկիկ բռնուեցան ամենէն յառաջ ձեր զինուորն. ետքը տան քննութիւնն սկսաւ: Նախ իմ սենեակիս եւ անկողինս քննութեան տակ ձգուեցաւ բայց ամենեւին բան մը չկրցաւ իմացուիլ: Ոտականաց մեծը քանի մը ծրագ բերել տուաւ եւ իմ խցիս վրայի խողովակէն երթալով՝ ամէն կողմ մառդրութեամբ քննելէն ետքն իր մարդիկներուն հրամայեց որ գետնի տախտակները քակեն: Նոյն ժամանակն երեւան ելաւ ողորմիչ մեքենային գաղտնիքը. խցին յատակին տախտակներու տակն հաստ պտուտակ մը հաստատուած էր որ շատ պզտիկ տեղ կը բռնէր, եւ վարի խցին անկողնոյն ձեղունին հետ հաղորդութիւն ունէր: Աս պտուտակը դարձուելով՝ ձեղունը վար կ'իջնար եւ անկողնոյն վրայ այնպէս սաստիկ

կը կոխէր որ անոր մէջ պառկողն անշուշտ քանի մը րոպէի մէջ կը խղզուէր:

Աս գաղտնիքն իմանալէն ետքն ոտականաց մեծին եւ արիշ զինուորի մ'ընկերութեամբ իմ պանդոկս դարձայ. ծամբան հարցուցի անոնց թէ արիշ անգամ նոյն խաղի տան մէջ սպանութիւն պատահած է:

— Հատ անգամ Անն գետին մէջ խղզուած մարդիկ տեսած եմ, պատասխանեց մեծն, որոնց քով զբառնուած նամակները կ'ընէին թէ, իրենց բոլոր ստակը խաղի մէջ կորսնցընելով՝ յառահառութեան գետին մէջ նետուած ու խղզուած են: Ո՞ր գիտէ ասոնցմէ որչափները մեծ գումար մը շահած ու գիշերը խաղի տան մէջ մնացած են, եւ հոն տան մարդիկը զերեք սպաննելով եւ իրենց գրպանին մէջ այսպիսի թուղթ մը գնելով՝ գետ նետած են: Ոտականութիւնը մինչեւ հիմայ աս մահաբեր անկողնին վրայ ամենեւին ծանօթութիւն չունէր:

Աղած քննութիւններէն իմացուեցաւ որ ձեր զինուորն իբրեւ դատարկաշրջիկ բանակէն վաճառելով՝ աս խաղի տունը բացած՝ եւ անիրաւութեամբ ու սպանութեամբ շատ ստացուած ձեռք ձգած էր, որոնց մեծ մասն իր տան մէջ գտնուեցան: Ինքն եւ իր գործակիցներէն երկուքն ի մահ, իսկ միւս նուազ գործակիցները 5-6 տարի բանտարկութեան դատապարտուեցան: Աս գէպըս ինձի մեծ խրատ մ'եղաւ որ անիկ ետքն ամենեւին խաղի աներն ոտք չկոխեմ եւ ստակով խաղ չխողովմ:

— Երբեք —

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ԵՎ ԶՈՒՄՐԱՆԻՔ

Գաղղիայի հոտաւէտ իւղերու տուրեւտը:

Հարաւային Գաղղիայի տուրեւտին գլխաւոր նիւթերէն մէկն հոտաւէտ իւղերն են որոնք մեծ քանակութեամբ օտար երկիրներ կը խրկուին: Աս իւղերուն համար հարկաւոր եղած ծաղիկները կրատ եւ չիթծա քաղաքներուն մէջտեղերը, Միջերկրական ծովուն արեւաշատ եղբրը կը բուսնին, ուր ձմեռը միայն անուամբ ծանօթ է: Վաճառականութեան աս ծիւղին ինչ ատիւճանի ընդարձակութիւն ունենալուն անկէ կրնայ դադարիս մ'ունեցուիլ որ կրատի իւղեփեաց վաճառականներէն միայն մէկը տարին 2500 օսմանեան լիտր նարնջի կեղեւ 15,000 լիտր կախկենւոյ (աֆա) ծաղիկ. 14,000 լիտր մանուշակ, 5000 լիտր հօրուամբօրուտի ծաղիկ (բէպէր), 4000 լիտր սրնգածաղիկ (էյլաֆ) եւ այլն կը գործածէ:

Ազդու դեղ:

Յօդացաւէ (բօմբօլէ) տանջուող մարդ մ'իր բժշկէն աս աստին գէմ գեղ մ'ուզեց: Բօխլիլ թղթի մը վրայ գեղը գրելէն ետքն, հիւանդին բտաւ. կ'աղաչեմ որ աս գեղն առնէ լէզ ետքն՝ անոր բրած ազդեցութիւնն ինձի ծանուցանես. քսան տարիէ վեր սաստիկ յօդացաւ մը զիս կը նեղէ, եւ մինչեւ հիմայ պարապ տեղ անոր գէմ ազդու գեղ մը փնտռեցի:

Եւրոպոյի մեծ քաղաքներուն սպառած միսը:

Լոտտոնի մէջ տարուէ տարի սպառած միսը մարդ գլուխ 107 գերմանական լիտր է. (մէկ գերմանական լիտրն հաւասար է 176 տրամի). աս հաշուէն դուրս է հոն սպառած խողիկն: Փարիզի մէջ մարդ գլուխ 86 լիտր կ'իյնայ, որսի միսերն եւ հաւեղէնն ալ մէկտեղ հաշուելով: Պերէնի մէջ իւրաքանչիւր բնակիչ տարին 106 լիտր կը սպառէ: Ամենէն աւելի միս սպառող քաղաքը Վիեննա է, ուր առանց որսի միսն եւ հաւեղէններն հաշուելու մարդ գլուխ 162 լիտր միս կ'իյնայ: